

Alternatíva malej krajiny vo veľkom svete

Dovoľte mi začať okrídlenou koncepciou trvalo udržateľného rozvoja (TUR) či, lepšie, života. Jedna z najkrajších definícií hovorí, že TUR spočíva vo využívaní neobmedzenej kapacity šedej hmoty mozgovej namiesto obmedzených prírodných zdrojov. Ako ho dosiahnuť, keď svet nášho storočia tak vehementne a v globálnom meradle vsadil na čerpanie prírodných zdrojov, súčasne so systematickým umŕtvovaním šedej hmoty pomocou ideológií, reklamných kampaní a módných vln? To je snáď základná otázka bezprostrednej budúcnosti ľudstva.

Pri uvažovaní o globálnej budúcnosti v podmienkach Slovenska hrá popri masívnosti brainwashingu a základnej otázky prežitia demokracie a právneho štátu svoju rolu aj druhý problém: Čo sa dá pre riešenie globálnych problémov urobiť v trpasličej krajine? Zdá sa, že každá malá krajina má v podmienkach globálnej ekonomiky len minimálne možnosti ovplyvniť veľké globálne procesy. Taký počet ľudí, ako má Slovensko, má dnes na svete okolo 40 miest. Takú a väčšiu ekonomiku desiatky, ba stovky nadnárodných spoločností. Taký politický vplyv ako tunajší parlament a vláda má hociktorý americký senátor či ruský gubernátor. Znamená to, že jediným motívom, prečo máme v strednej Európe vôbec uvažovať o alternatívach rozvoja a globálnych problémoch, je morálny imperatív odporovať spoznanému zlu – v tomto prípade deštruktívnym rozvojovým trendom? A robiť to s vedomím, že čokoľvek tu dokážeme, znamená len omrvinku v planetárnom kontexte?

Možno je to tak. Hoci je tu aj iná skúsenosť, ktorá ukazuje, že aj malé krajiny a spoločenstvá môžu hrať dôležitú úlohu pri hľadaní odpovedí na veľké otázky. Vynikajúcim historickým príkladom je zásluha Írov na záchrane dedičstva latinskej kultúry a vzdelanosti po páde Rímskej ríše v 5. a 6. storočí. Ale aj na sklonku 20. storočia priestor pre veľké skutky malých celkom neznámych – dobrým dokladom tohto tvrdenia je 5-miliónové Dánsko a jeho priekopnícka úloha pri hľadaní energetických koncepcií budúcnosti, spočívajúcich v kombinácii radikálnej decentralizácie s technologickým pokrokom. Dánsko ukazuje, že aj malá krajina môže presiahnuť svoje geografické a ekonomické limity, ak sa v nej rodia vízie a testujú dôležité myšlienky.

A tu sme asi pri spoločnom menovateľovi krízy ľudskej civilizácie a krízy našej maličkajšej stredoeurópskej

krajiny. Tým spoločným menovateľom je absencia vízie. Keby vízia chýbala len Slovensku, nič také veľké by sa nedialo. Slovensko by skôr či neskôr prekonalo vlastnú bezhodnotovosť a prijalo by víziu okolitého sveta. Presne tak sa to v tomto priestore v histórii stalo už x-krát. Skutočný problém je, že chýbanie vízie je problémom globálnym. Jedinou "víziou", ktorú dnes slovenské politické elity predkladajú, je vízia pripojenia Podtatranska k Európskej únii a k NATO. Som za – len by sme nemali zabúdať, že ani v integrovanej Európe nás nebude čakať vízia (trvalo) udržateľnej budúcnosti. Čaká nás v nej len viac potrebného pocitu bezpečnosti v priestore "Pax NATOna" – a viac zničujúceho konzumu.

Pristavme sa na chvíľu pri perspektívach "pointegračného Podtatranska". Napriek exotom, ktorí delirujú o najrozličnejších slovenských prvenstvách a triumfoch v r. 2010, realita je taká, že ani po oneskorenom vstupe do Európskej únie nebude slovenská spoločnosť nijako nadpriemerne prosperovať. Väčšinu obyvateľov Slovenska čaká skôr budúcnosť porovnateľná so stavom bývalej NDR. Aj v EÚ budeme len chudobnými príbuznými Čiech a Rakúska, s vysokou nezamestnanosťou, postihujúcou tak ako aj dnes, väčšinu provincie, s výnimkou niekoľkých prosperujúcich miest. Zrejme jediná komparatívna výhoda našej krajiny by mohla byť jej relatívne zachovaná príroda, biodiverzita a národné parky. Ak z nich, pravda, v priebehu desaťročia neurobíme Disneylandy a nepodarené imitácie rakúskych či švajčiarskych Álp.

Členstvo v EÚ a NATO potrebujeme, ale nie je samospasiteľné. Čím skôr a čím viac budeme hovoriť o horizontoch vývoja presahujúcich moment integrácie, tým väčšie budú naše šance nezostať po nej zaskočení poznaním, že zásadné problémy zostali a mnohé nové sa objavili. Integrácia, ak na ňu nebudú kultúrne elity obyvateľstvo pripravovať, môže dopadnúť na spôsob NDR – jedinej postkomunistickej krajiny doteraz reálne integrovanej do EÚ. Môže teda priniesť rozčarovanie a sklamanie, prehĺbenie pocitov menejcennosti a druhého či treťoradosti, vedúcich na jednej strane k apatii a rezignácii, na druhej k nostalgii za starým režimom a k recidíve komunizmu a nacionálfašizmu. Jedným z najdrastickejších prejavov nemeckého integračného šoku je demografická depresia vo východonemeckých

spolkových krajinách. Jej digitalizovaný obraz demografom nepripomína nič menej ako vojnu. Čísla sú neúprosné. Hoci sa to rozum bráni prijať a oči vidieť, poklesom pôrodnosti a nárastom úmrtnosti bývalé Východné Nemecko – aj napriek nepretržitému toku miliárd mariek zo západu – predčilo aj Rusko s jeho alkoholizmom, kriminalitou, chudobou, vojnou, AIDS, tuberkulózou a ďalšími chorobami.

Vieme s pravdepodobnosťou hraničiacou s istotou predvídať, že Slovensko po oneskorenom vstupe do EÚ čaká v psychickej oblasti podobný, aj keď možno menej dramatický scenár, ako bývalú NDR: budúcnosť chudobných príbuzných a z nej sa odvíjajúce ďalšie prehĺbenie komplexu menejcennosti, aj s jeho hyperkompenzáciou vo forme posilnenia primitívneho nacionalizmu a rovnostárstva sklamanej chudobnej väčšiny. Takýto stav môže pretrvávajúť až do biologického vymretia generácií, ktoré prežili väčšiu časť svojho života v totalitných režimoch.

Psychologickú adaptáciu bude sprevádzať neodvratné starnutie obyvateľstva, rast ekonomicky neproduktívnej a závislej populácie Rómov a zrejme pokračujúci odliv mozgov a mladých ľudí. Scenár masívneho úniku mladých a vzdelaných ľudí prebehol v 90. rokoch napríklad v Bulharsku a Rumunsku. Z 8-miliónového Bulharska emigrovalo v priebehu asi 5 rokov 400 tisíc mladých, prevažne vzdelaných obyvateľov. Zo súčasných absolventov rumunských univerzít v priebehu dvoch-troch rokov po promóciu odchádza na Západ každý druhý. Slovensku sa zatiaľ takýto masový únik mozgov vyhol, ale jeseň 1998 môže exodus mladých a vzdelaných ľahko spustiť.

Vstupné parametre Podtatranska prvého desaťročia 21. storočia teda nevyzerajú príliš ružovo. O čo menej sú ružové, o to vážnejší je imperatív hľadať a zakladať stratégie, ktoré by nežiaduce scenáre budúcnosti ak nie vylúčili, tak aspoň stlmili a korigovali. Takéto stratégie by podľa môjho názoru mali vychádzať z koncepcie kvality života a nie z naháňania rastu HDP či iného ekonomického rastového indikátora. Povedané inak: keď vieme, že nebudeme disponovať kúpnu silou porovnateľnou s kúpnu silou našich západných spoluobčanov, sústreďme sa na to, aby sme dosiahli porovnateľnú – alebo vyššiu – kvalitu života. Práve vysoká kvalita života pri nižšej úrovni materiálnej spotreby môže byť liekom na frustráciu z porovnávania mesačných príjmov. Môže byť tým, čo dokáže mladých a vzdelaných ľudí udržať medzi Tatrami a Dunajom.

V mojej mysli sa pojem kvalita života často zlieva s pojmom zdravie. To WHO definuje ako stav fyzickej, duševnej, sociálnej a spirituálnej pohody. Vysoká kvalita života je potom – približne – stav vysokej fyzickej, duševnej, sociálnej a spirituálnej pohody. Neznamená nevyhnutne vysoký stav osobného konta, ani vysokú

mieru konzumu. Peniaze môžu k vysokej kvalite života pomôcť, nemôžu ju však zabezpečiť a už vôbec nie nahradíť. Viac ako peniaze môže pre ňu urobiť vysoký sociálny kapitál a aspoň minimálna a nenákladná infraštruktúra pre zdravý a trvalo udržateľný život.

Pojem sociálny kapitál zaviedol v 90. rokoch do odbornej terminológie americký profesor Robert Putnam. Putnam vo svojej práci "Making Democracy Work" došiel k záveru, že vysvetlením priepastných rozdielov medzi chudobným a zaostalým juhom a bohatým a prosperujúcim severom v Taliansku je rozdielna výška sociálneho kapitálu týchto regiónov. Tieto rozdiely pretrvali napriek tomu, že Taliansko je už viac ako 100 rokov jedným štátom. Sociálny kapitál Putnam definoval ako početnosť formálnych aj neformálnych občianskych skupín pôsobiacich v komunite, hustotu ich vzájomných prepojení, väzieb a sietí a z nich sa odvíjajúcu vysokú mieru dôvery medzi občanmi komunit. Sociálny kapitál je výsledkom prirodzeného historického vývoja tej-ktorej komunity a je – podľa Putnama rozhodujúcim – predurčovateľom jej historickej úspešnosti. Taliansky sever je úspešný, lebo jeho mestá a regióny disponujú vysokým sociálnym kapitálom. Juh je zaostalý, lebo ho má slabý.

Pokiaľ sa Putnam nemýli, potom cesta k úspešnosti komunit postkomunistického sveta – jeho miest a regiónov – vrátane úspešného zvládnutia integračného šoku, a možno aj takých strategických výziev 21. storočia, ako je trvalo udržateľný rozvoj, vedie cez posilňovanie ich sociálneho kapitálu. Nie je to nemožné. Aj keď je sociálny kapitál produktom dlhého historického vývoja, jeho základy sú v mnohých našich komunitách, najmä v historických mestách, položené. Jedným z nástrojov na posilňovanie sociálneho kapitálu, ktorý sa na Slovensku testuje, sú komunitné nadácie.

Komunitné nadácie nie sú slovenským objavom. Prvé vznikli začiatkom storočia v USA, odkiaľ sa veľmi rýchlo rozšírili do Kanady. Do Európy prenikli až v osemdesiatych rokoch, i to len do Veľkej Británie. Prvé komunitné nadácie v postkomunistickom svete – a zdá sa, že na našom kontinente vôbec – však z rôznych dôvodov vznikli na Slovensku. Najprv r. 1994 v Banskej Bystrici a neskôr aj v Trenčíne, Prešove a Pezinku. Iskra inšpirácie preletela postupne ďalej a dnes je u nás niekoľko ďalších komunitných nadácií v rôznych štádiách formovania. Ďalšie začínajú vznikať v Čechách, Poľsku, Nemecku a inde.

Komunitná nadácia je pomerne sofistikovaná grantová nadácia pôsobiaca v rámci definovanej komunity – zvyčajne mesta alebo regiónu. Jej poslaním je spravdla zvyšovať kvalitu života v tejto komunite, čo dosahuje finančnou podporou množstva rôznorodých projektov, navrhovaných a realizovaných občanmi komunity. Tým, že v komunite existuje rýchlo, pružne a transparentne

dostupný zdroj financií na realizáciu nápadov občanov, stimuluje sa v nej rast počtu a aktivít občianskych iniciatív. Realizované aj plánované projekty občanov inšpirujú k podobným aktivitám ďalších, nadácia okrem toho vytvára aj platformu, ktorej prostredníctvom sa rôzni aktivisti v komunite môžu o sebe dozvedieť, navzájom si radiť a pomáhať. Nadácia ďalej systematicky oslovuje podnikateľský sektor a príslušníkov strednej vrstvy so žiadosťami a návrhmi na podporu rôznych aktivít. Vytvára tak dôležitý most medzi tými občanmi komunity, ktorí majú cit pre spoločenstvo a peniaze, ale nemajú čas niečo sami robiť, a tými, ktorí majú nápady, energiu a dobrú vôľu, ale chýbajú im práve financie. Vďaka komunitnej nadácii sa teda postupne posilňuje sociálny kapitál komunity – narastá počet občianskych skupín i ich aktivít, formujú sa medzi nimi vzájomné väzby a s každým úspešne dovŕšeným projektom narastá občianske sebedôvera a vzájomná dôvera medzi občanmi. Aj s relatívne malými prostriedkami sa vďaka schopnosti mobilizovať ľudské zdroje a ďalšie rezervy stávajú v takejto komunite postupne uskutočniteľnými aj náročné projekty. Apatiu a rezignáciu nahrádza zdravá sebadôvera, viera v schopnosti a perspektívy seba samého i svojho spoločenstva.

Je veľmi pravdepodobné, že s krízou sociálneho štátu, citeľnou v celej vyspelej Európe a Amerike (o chudobných postkomunistických krajinách ani nehovoriac), bude sa čoraz viac zodpovednosti za riešenie sociálnych problémov prenášať na plecia regiónov, miest a vlastných občanov. Zbavovanie sa zodpovednosti štátu bude v celom postkomunistickom svete vrátane Slovenska nevyhnutne sprevádzať decentralizácia a posilňovanie kompetencií a práv miest a obcí. Mestá budú mať podstatne viac priestoru experimentovať s rozličnými stratégiami udržania a zvyšovania kvality života svojich občanov. Pri hľadaní a uskutočňovaní týchto stratégií budú musieť mobilizovať svoje vnútorné rezervy a nielen pripustiť, ale aj všestranne podporovať participáciu občanov pri definovaní problémov, priorít, riešení, príležitostí. Aj dnešné malé investície do sociálneho kapitálu komunit sa v budúcnosti mnohonásobne zúročia v ich schopnosti kvalitne sa rozhodovať a rýchlo konať – či už využívať vynárajúce sa príležitosti, alebo odvracať hrozby.

Inou oblasťou, kde sú slovenské občianske iniciatívy, podobne ako komunitné nadácie, priekopníkmi hľadania alternatívnych riešení problémov dneška (a to najmä v dimenzii postkomunistického sveta), je oblasť dôsledkov starnutia obyvateľstva na fungovanie reprezentatívnej demokracie. Demografické starnutie sa začalo prejavovať v krajinách západnej Európy už v rokoch osemdesiatych a v deväťdesiatych tento problém razantne postihol aj mnohé iné rozvinuté krajiny. Zmeny životného štýlu a podmienok posledných desaťročí

viedli vo väčšine štátov Európy k prudkému poklesu pôrodnosti. Pokles pôrodnosti paralelne sprevádza prudký nárast počtu ľudí vo vyššom veku, ktorý je dôsledkom predlžovania strednej dĺžky života Európanov (aj Američanov a Japoncov) a početnosti povojnových populačných ročníkov.

Pokles pôrodnosti je z hľadiska záťaže, ktorú ľudstvo predstavuje pre Zem, vítaným trendom. Na druhej strane, úbytok mladých a pribúdanie starých narušuje krehkú, dočasne nastavenú, ale trvalo neudržateľnú, dynamickú rovnováhu medzi živiteľmi a vplyvnými živými. Počet abonentov presvedčených o svojom nároku na rastúce dôchodky stúpa rýchlejšie ako počet pracujúcich, schopných tieto dôchodky financovať. Doterajšia rovnováha sa veľmi rýchlo narušuje a vzniká riziko vyčerpania potenciálu medzigeneračnej solidarity a prerastania napätia do medzigeneračných konfliktov. V takomto konflikte budú mať starí nad mladými dlho – aspoň počas dvoch, možno troch generácií – neotrasiteľnú voľičskú prevahu. Nemožnosť presadiť menšinové názory mladých na otázky vnútornej redistribúcie bohatstva (a iné problémy) v rámci demokratického systému, môže spôsobiť riešenie sporov na mimoparlamentnej a mimodemokratickej pôde.

Budovanie komunitných nadácií v postkomunistickom spoločenskom kontexte a hľadanie stratégií na prevenciu gerontokratizácie demokracie sú len dve z oblastí, v ktorých na malom a v mnohých smeroch globálne bezvýznamnom Slovensku, prebiehajú aktivity s možnými nadregionálnymi, možno globálnymi spoločenskými dôsledkami. Takýchto oblastí je pravdepodobne viac. Znamená to určitú nádej, že malá podtatranská spoločnosť nemusí byť nevyhnutne len hračkou v rukách globálnych síl, ale azda môže do formovania globálnej budúcnosti vstúpiť aj ako povšimnutiahodný pozitívny aktér. Tento optimistický predpoklad samozrejme stojí na inom predpoklade, ktorým je zachovanie Slovenska ako súčasť demokratickej a civilizovanej spoločnosti Západu. V prípade, že občianske sily tejto krajiny zlyhajú v zápase o jej udržanie v rámci demokratického právneho štátu a civilizovanej Európy, všetky spomínané nádeje sa zrúti ako zámok z piesku. Akékoľvek zvyšky úvah o dlhodobej vízii sa rýchlo vytratia v realite každodenných existenčných zápasov tých, čo na Slovensku zostanú.

Juraj Mesík

**MUDr. Juraj Mesík (1962), predstaviteľ nadácie EKOPOLIS, Horná 67, 974 00 Banská Bystrica.
E-mail: mesik@changenet.sk**